

Kezban PAKSOY*

SON DÖNEM BELÂGAT KİTAPLARINDAN İBRADILI MEHMED ŞÜKRÎ'NİN İLM-İ BELÂGAT ADLI ESERİ* (METİN)

Özet: Sözü, fasih olmanın yanında yer ve zamana da uygun olarak kullanılmasını konu edinen belâgat ilmine dâir eserler, Türk Edebiyatı'nda, yüzlerce yıl Arapça asıllarından okunmuştur. Arapça asıllarına tarih içerisinde onlarca tercüme ve şerh yazılmasına rağmen edebiyatımızda ilk Türkçe belâgat kitabı Tanzimat döneminde telif edilmiştir. Bizim burada metnini sunacağımız eser de bu dönemde ortaya çıkan Türkçe belâgat ders kitabı ihtiyacını karşılamak amacıyla yazılmış eserler silsilesinden sayılabilecek, İbradılı Mehmed Şükrî'nin telif ettiği İlm-i Belâgat'dır. Çalışmamızda eserin kısa bir incelemesini yaptıktan sonra ilmî usûllere göre transkribe etmeye çalıştığımız metnine yer verdik.

Anahtar kelimeler: Belâgat, İbradılı Mehmed Şükrî, İlm-i Belâgat

ONE OF RECENT RHETORIC BOOKS: İBRADILI MEHMED ŞÜKRÎ'S İLM-İ BELÂGAT (TEXT)

Abstract: Belâgat is the science of giving speeches clearly in appropriate time and place. In Turkish Literature belâgat books are read Arabic belâgat books although these Arabic belâgat books are translated to Turkish. In Turkish Literature the first Turkish belâgat book was written at the time of Tanzimat. In this study we try to publish a belâgat book which was published in this term, called İlm-i Belâgat, written by İbradılı Mehmed Şükrî. We try to give information about belâgat, İbradılı Mehmed Şükrî and his book İlm-i Belâgat shortly than give the transcribed text of İlm-i Belâgat.

Key Words: Rhetoric, İbradılı Mehmed Şükrî, İlm-i Belâgat

“Sözün fasîh olmakla berâber muktezâ-yı hâl ve makâma mutâbık olmasıdır.”¹ şeklinde tarif edilen belâgat ilmi, Kur’ân-ı Kerîm’in i’câzını anlama amacıyla yapılan çalışmaların neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu ilmedâir eserler Türk Edebiyatındayüzyıllarca Arapça asıllarından okunmuştur. Tanzimat

* Yrd. Doç. Dr.; Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi; Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

*25-27 Nisan 2007 tarihleri arasında Erzurum’da düzenlenen Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu’nda tarafımızdan sunulan “İbradılı Mehmed Şükrî'nin İlm-i Belâgatı” başlıklı bildiride tanıtımı yapılmış olan eserdir.

¹Tâhir-ül Mevlavî, Edebiyat Lugatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1999, s. 25.

Dönemi'ne kadar, Arapça belâgat kitaplarına onlarca tercüme ve şerh yazılmasına rağmen Türkçe bir belâgat kitabı telif edilmemiştir. Edebiyatımızdaki Türkçe belâgat kitapları, Tanzimat Dönemi'nde açılan batılı tarzdaki okullarda yetişen öğrencilerin Arapça'yı iyi bilmemeleri neticesi ortaya çıkan Türkçe belâgat kitabı ihtiyacını karşılamak amacıyla telif edilmiştir. Bu amaçla yazılan kitaplardan Ahmed Hamdî'nin Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî² adlı eseri belâgatı, fesâhat, beyân, bedî' ve me'ânî şubeleriyle tam kadro hâlinde ve Türkçe örneklerle anlatan ilk belâgat kitabımızdır.³ Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye⁴ ve Diyarbakırlı Saîd Paşa'nın Mîzânü'l-Edeb⁵ adlı eserleri bu amaçla yazılan diğer önemli eserlerdir. İbradılı Mehmed Şükrî'nin İlm-i Belâgat adlı küçük hacimli eseri de bu silsileden sayılabilir.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen İbradılı Mehmed Şükrî'nin hayatı hakkında elde bulunan bilgiler, 15 Mayıs 1874 tarihinde Mâlîye kâtibi olarak görev yaptığı ve İlm-i Belâgat dışında İstanbul Hânkâhları Meşâyihî, Silsile-nâme-yi Sûfiyye ve Mecmû'a-yı İlahiyyât adlı eserlerin müellifi olduğudur.⁶

Bizim burada metnini neşretmeye çalışacağımız, *15 Teşrîn-i şânî 1318* (28 Kasım 1902) tarihinde basılmış olan İlm-i Belâgat, belâgat ilminin sadece beyân şubesine dâir bilgiler ihtivâ eden 32 sayfalık küçük hacimli bir eserdir. Müellif de bu husûsu "*İfâde-yi Maḥşûşa*" bölümünde "...*İlm-i beyâna dâ'ir işbu eser-i 'ubeydânemi tertîb etdim*" diyerek dile getirir. Bu sebeple adı her ne kadar İlm-i Belâgat olsa da eserin, belâgatın sadece beyân şubesine değinen bir risâle hüviyetinde olduğunu söyleyebiliriz. Eser, "*Fihrist*"ın ardından gelen "*İfâde-yi Maḥşûşa*", "*İlm-i Belâgat*" ve "*Hâtîme*" başlıklı üç ana bölümden oluşmaktadır.

Eserine, "*Sözünü kadr u kıymeti belâgatladır.*" diyerek başlayıp bu ilmin önemini vurgulayan İbradılı Mehmed Şükrî, belâgat ilmini "*Me'ânî ile beyâna (İlm-i belâgat) denilir*" şeklinde tanımlar. Belâgatın sadece beyân şubesini ele alan müellif, beyânın tarifini "*İlm-i beyân ile ise edâ-yı merâmîni tarîkları bilinir ki işbu tarîklar hakîkat, mecâz, kinâyeden 'ibâretidir. Bundan anlaşıldı ki 'İlm-i beyân hakîkatdan, mecâzdan, kinâyeden bahş eder.*" şeklinde yapar. Bu tarif de eserin çatısını oluşturmaktadır. Müellif eserin devamında belâgatın beyân şubesini oluşturan unsurlar olarak sıraladığı hakîkat, mecâz, kinâye ile istiâre ve teşbîh konuları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durur. Eserinin "*Hâtîme*" bölümünde eserin bir sonuç yazmak yerine yine "mecâz ve hakîkat" hususlarında ek bilgiler verir.

² Ahmed Hamdî Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî (İnceleme-Metin-Dizin), (Hzl., Atabey Kılıç), Laçın, Kayseri 2007.

³a.g.e., s. 8.

⁴ Ahmet Cevdet Paşa, Belâgat-ı Osmâniyye, (Hzl., Turgut Karabey-Mehmet Atalay), Akçağ, Ankara 2000.

⁵Diyarbakırlı Sâ'id Paşa, Mîzânü'l-Edeb (Hzl., Saliha Aydoğan), Kitabevi, İstanbul 2009.

⁶İsmail E. Erünsal, "Mehmed Şükrü", TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara, 2003, C. 28, s. 533.

İlm-i Belâgat'ta ele alınan konulara dâir verilen örnek cümleler ise çoğunlukla Arapça'dır, İbradılı sadece bir iki örnekte Türkçe cümle kullanmıştır.

İbradılı'nın eserini hazırlarken kullandığı kaynaklar ise Telhîsü'l-Miftâh, Muhtasarü'l-Me'ânî, Menâfi'ü'l-Dakâyık ve Mutavvel; Mahmûd-ı Antâkî'nin Ferîde ve Alâka adlı risâlelerdir. Ayrıca sık sık Hâfız Seyyid'den aldığı örnek cümlelere yer vermiştir.

Çalışmamızda tekrara düşmemek için belâgata dâir bilinenler ve târihî seyri ile müellif hakkındaki sınırlı bilgiler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmadık. Amacımız metni neşretmek olduğundan, metin üzerinde yaptığımız kısa incelemenin ardından ilmî usûllere riâyet etmeye çalışarak hazırladığımız İlm-i Belâgat'ın transkripsiyonlu metnini verdik. Metinde yer alan Arapça cümleleri elimizden geldiğince okuyup hemen yanlarında köşeli parantez içinde italik olarak Türkçe karşılıklarını verdik. Sayfa numaralarını köşeli parantez içinde “[15]” şeklinde gösterdik. Metinde yer alan dipnotlar orijinal metne sadık kalınarak verilmiştir. Metni transkribe ederken, İlm-i Belâgat'ın H. 1318/M. 1902 tarihli Ârif Efendi Matbaası baskısını kullandık. Amacımız, İlm-i Belâgat adlı eserin neşri yoluyla, belâgata dâir bir eserin daha araştırmacıların istifâdesine sunulmasıdır.

METİN

[1] Eser

‘İlm-i Belâgat

&

Muharriri

İbradılı Mehmed Şükrî

&

Ma‘arif Nezâret: ve Maṭbū‘ât İdâre-yi ‘Âliyeleriniñ ruḥşat-ı resmîyyelerini ḥâ’izdir.

&

Numero (614) fî 15 Teşrîn-i şânî sene 1318

&

Kâffe-yi ḥuḳûkı muḥarririne ‘â’iddir

&

Dersa‘âdet

(‘Ârif Efendî) Maṭba‘ası- Sulṭân Bâyezîdde Veliyyüddîn

Efendi Kütübḫânesi altındadır Numero (87)

Sene

1318

[2] - Fihrist –

- 5 'İlm-i beyân neden bahş eder.
- 7 Hâkîkatiñ ta'rîfi vaz'ıñ dört nev'î. Bir lafzıñ bir cihetden hâkîkat ve diğzer cihetden mecâz olması.
- 8 Mecâzıñ ta'rîfi. Qarîneniñ kısımları. 'Alâkanıñ külliyye ve cüz'iyye olarak mülâhaza olunması.
- 9 Lafzıñ mecâz ve hâkîkat olmasının 'alâmeti.
- 10 Kinâyenîñ ta'rîfi ve mecâz ile farkı.
- 11 Yigirmi sekiz 'alâka.
- 14 İsti'âre-yi muşarraha, İsti'âre-yi mekniyye.
- 17 İsti'âre-yi müfrede, İsti'âre-yi mürekkebe.
- 18 İsti'âre-yi aşliyye, İsti'âre-yi tebe'iyye.
- 20 İsti'âre-yi muṭlaqa, İsti'âre-yi muraşşaha, İsti'âre-yi mücerrede.
- 21 İsti'âre-yi vifâkiyye, İsti'âre-yi 'inâdiyye.
- 00 İsti'âre-yi 'âmmiyye, İsti'âre-yi hâşşiyye.
- 21 Teşbîhiñ ta'rîfi. Teşbîhiñ tarafeyni hissi veyâ 'aklı olmak. Vech-i şebih ile maḫşad.
- 24 Temliḫ, Telmiḫ, Müşâkele, Tehekküm, tefe'ül.
- 00 Teşbîh-i melfûf, Teşbîh-imefrûk, Teşbîh-i tesviye, Teşbîh-i cem', Teşbîhden ğaraz nedir. Hangi taraf müşebbehün bih kıılır.
- [3] 26 Teşbîh-i mücmel, Teşbîh-i mufaşşal, Teşbîh-i qarîb-i mübtezel, Teşbîh-i ba'id-i ğarîb, Teşbîh-i maḫbûl, Teşbîh-i merdûd.
- 27 Hâkîkat-i 'akliyye nedir.
- 29 Mecâz-ı 'aklı nedir.
- 30 Telviḫ, Remz, İmâ', İşâret.
- 31 Mecâzıñ hâkîkate ḫalef olması. Bir kelâmıñ ma'nâsız birağılması.
- 00 Hâkîkat terk olunarak mecâza gidilmesiniñ sebebi.
- 23 İki ma'nâyı ıtlâk-ı vâḫidde cem' etmeniñ tarîkı.
- 00 Mürtecel nedir.

[4] İfâde-yi Maḥşûşa

Sāye-yi sa'âdet-sermāye-yi ḥazret-i pādşāhīde ma'ārif öyle zirve-yi teraḳḳî vü kemāle vāşıl olmuştur ki lisānlar söylemekden ve ḳalemler yazmaḳdan 'āciz ü ḳāşırdr.

A'şār içinde mişli geçmeyen böyle bir 'aşr-ı teraḳḳî vü ma'rifete yetişdigimizden dolayı ne ḳadar teşekkür etsek ve ne ḳadar müfteḥir olsaḳ yine azdır.

Memālik-i şāhāne serāpā gülşen-i 'ilm ü ma'rifet olmuştur. Oḳumamış yazmamış kimse ḳalmamıştır. Bu tekemmül-i ḥired-fersāyı hangi ḳalem lāyığıyla yazabilir. Hangi kâğıd tamāmıyla isti'āb edebilir.

Pādşāh-ı ma'ārif-perver ve şehensāh-ı 'avāṭif-güster es-Sultānū'l-Gāzī ('Abdü'l-ḥamīd) Ḥan-ı Şānī efendimiz ḥazretlerinin sāye-yi semā-pāye-yi ḥazret-i tācdārilerinde oḳuyup yazdığımdan teşekkür maḳāmında 'ilm-i beyāna dā'ir işbu eser-i 'ubeydānemi tertīb etdim.

Cenāb-ı Ḥaḳ 'ömr ü şevket-i şāhānelerini müzdād buyursun du'ā-yı vācibü'l-edāsıyla dā'imā tezyīn-i lisān-ı muşādaḳat u 'ubūdiyyet ederim.

Fī 15 Şevvāl Sene 320

İbradılı Mehmed Şükrî

[5] 'İlm-i Belâgat

Sözün kadar ü kıymeti belâgatladır. Belâgatı hâ'iz olmayan sözde kadar ü kıymet yokdur. Me'ânî ile beyâna ('ilm-i belâgat) denilir. 'İlm-i belâgat nâmı işidilince kolay bir 'ilm hâtura gelmesin.

'Ulümüñ ecell ü edağkî 'ilm-i belâgatdır. 'Ulemâ-yı kirâmıñ 'ilm-i belâgata dâ'ir olan eşerleri cidden veleh-res erbâb-ı ma'rifetdir.

Muṭavvel şâhibi 'Allâme Taftâzânî fenn-i belâgatı medḥ maḳâmında:

Lâ yüdrîke'l-vâşîf el-maṭarî ḥaşâ'îşuhû

Ve in yekün sâbîḳan fî külli mâvaşafâ

[Şu beyti vâsfeden kişi daha önce bu beyit vâsfedilmiş olmasına rağmen özelliklerini tam bilmiyor.]

beytini zıkr etmişdir.

Ekâbir-i fuzalânıñ bile müṭâla'aya muḥtâc olduğu âşâr-ı celîlesiyle 'âlem-i 'ilm ü ma'rifete büyük ḥıdmetleri sebḳ eden fâzıl-ı şehîr ve edîb-i bînażîr sa'âdetlü Ḥâccî Zihni Efendi Ḥâzretleriniñ (El-Ḳavli'l-Ceyyid) nâm ebyât şerḥine mürâca'at olunursa mezkûr beytine dâ'ir ma'lûmât alınır.

&'İlm-i beyân neden baḥş eder ve bu 'ilmiñ lüzûm u ehemmiyyeti&

'İlm-i me'ânîniñ, 'ilm-i beyânıñ, 'ilm-i bedî'îñ müştamil olduğu mebâḥiş [6] yekdigeriniñ 'aynı degildir. 'İlm-i me'ânî ile kelâmıñ muḳteżâ-yı ḥâle keyfiyyet-i taṭbîkî bilinir meşelâ biriniñ 'ilmini inkâr eden bir dîgerine ḳarşı te'kîdsiz irâd olunan kelâmıñ muḳteżâ-yı ḥâle 'adem-i muṭâbaḳatı 'ilm-i me'ânî ile ma'lûm olur zîrâ 'ilm-i me'ânîde mezkûrdur ki münkire te'kîdsiz kelâm söylenirse işbu kelâm muḳteżâ-yı ḥâle muṭâbîḳ olmaz.

'İlm-i bedî' ile kelâm-ı belîğa zînet virecek şanâyi' bilinir. 'İlm-i beyân ile ise edâ-yı merâmıñ ṭarîḳları bilinir ki işbu ṭarîḳlar ḥaḳîḳat, mecâz, kinâyeden 'ibâretdir. Bundan anlaşıldı ki 'ilm-i beyân ḥaḳîḳatdan, mecâzdan, kinâyeden baḥş eder.

Sözlerimiz ḥaḳîḳat, mecâz, kinâyeden ḥâlî degildir binâ'en-'aleyh 'ilm-i beyâna ihtiyâc-ı şedîd vardır ve bu 'ilmiñ ehemmiyyeti pek büyük olup zıkr ü beyândan müstağnîdir. Bir kitâbıñ bir şâ'iriñ maḳâlesini taḥarrî edelim. Teşbîh ü isti'ârât ile memlû buluruz. Teşbîh ü isti'ârâtı bildiren 'ilm ise 'ilm-i beyândır.

Haķikât ve mecâz ve kinâye mufaşşalan yazılacak ise de evvelâ ta'rîflerini yazmak ve ba'dehû her biri haķıkında ayrı ayrı tafşîlât vermek münâsib görülmüştür.

[7]& Haķikât, Mecâz, Kinâyenin Ta'rîfleri &

Haķikât – Vaz' olunduğı ma'nâda müsta'mel olan lafzdır meşelâ insân lafzı hayvân-ı nâtıķda isti'mâl olunursa haķikâtdır.

Ta'rîfdeki isti'mâl ile maķşûd isti'mâl-i ihtiyârî-yi kaşdîdür binâ'en-aleyh ma'nâ-yı muţâbıķide isti'mâl zımnında ma'nâ-yı tazmînde müsta'mel olanlar ta'rîfden çıkarlar. İsti'mâl vaz'ın fer'idür zîrâ isti'mâlin ma'nâsı ma'nâ-yı haķikî veyâ kinevî veyâ mecâzî fehm olunmak üzere lafz mevzû'u zikrden 'ibâretdir.

Vâzî'nin ihtilâfına göre vaz' dört nev'dir (1) Vaz'-ı şer'îdir ki şari' ve ehl-i şer' tarafından vuķû' bulan vaz'dır (2) Vaz'-ı luğavidir ki ehl-i lüğatin vaz'idır (3) Vaz'-ı 'örfî-yi hâşşdır ki vâzî' bir veyâ müte'addid kavm-i maķşûşdan 'ibâret olur (4) Vaz'-ı 'örfî-yi 'âmmdır ki*(1)*ba'z-ı aķvâma maķşûş olmayan vaz'dır binâ'en 'alâ-hâzâ haķikâtda dört nev' olur ki haķikât-i şer'iyye, haķikât-i luğaviyye, haķikât-i 'örfiyye, haķikât-i iştîlâhiyyedir.

[8] Lafz bir cihetden haķikât ve diğeri cihetden mecâz olur meşelâ 'akd lafzı şer'de (tarafeynin bir huşuş iltizâm ve ta'ahhüd itmeleri ve icâb ve qabûlün irtibatı) ma'nâsında ve lüğatte düğümlemek ma'nâsında müsta'mel olmağıla evvelki ma'nâda şer'e göre haķikât ve lüğate göre mecâzdır. İkinci ma'nâda ise lüğate göre haķikât ve şer'e göre mecâzdır mecâz⁽¹⁾ qarîne-yi mâni'a ile beraber 'alâķa vü münâsebetin vücûduna binâ'en vaz' olunduğı ma'nânın ğayrısında müsta'mel olan lafzdır meşelâ *bereket yağıyor* denildikde müsebbibin ismini sebebe ıtlâķ qabilinden olarak bereket zikr olunup yağmur kaşd edilmegile bereket lafzı mecâz olur ki yağmur berekete sebebdır.

Bu beyândan anlaşıldı ki mevzû'un leh ile müsta'melün fih arasında 'alâķa vü münâsebet bulunacaktır kezâlik ma'nâ-yı haķikînin irâdesine mâni' qarînedeki bulunacaktır.

Qarîne – ma'nâ-yı maķşûdu ta'yîn etmek veyâhud ma'nâ-yı haķikî maķşûd olmadığını bildirmek için mütekellimin vaz' [9] qarîķıyla olmayarak iķâme eylediğı şeydir ki evvelkisine qarîne-yi mu'ayyene ve ikincisine qarîne-yi mâni'a denilir. Aķvâl qabilinden olan qarâ'ine (maķâleye) ve aķvâl qabilinden olan qarâ'ine (hâliye) tesmiye olunur.

(1) 'Örf lafzı muţlak zikr olunursa 'örf-i 'âmm ve iştîlâh lafzı muţlak zikr olunursa 'örf-i hâşş anlaşılr.

(1) Mecâz maşdar-ı mîmî veyâ ism-i mekândır (cârî'l-mekân) qavlınden me'hûzdu ki mekânı geçdi demektir lafzın bu kısmına mecâz tesmiyesinin vechi mevzi-i aşlısı olan ma'nâ-yı haķikîden ma'nâ-yı mecâziye intikâl etmesidir.

‘Alâka – Külliyye ve cüz’iyye olarak mülâhaza vü kaçd olunmuşdur külliyye olarak kaçd ü mülâhaza olundığında denilmiştir ki ‘alâka müsta‘melün fihiñ mevzû‘un lehe lüzûmudur şu lüzûm ile maķşad bir ittişâldir ki bunuñla mevzû‘un lehden müsta‘melün fihe intikâl olunur.

(1)⁷ Cüz’iyye olarak mülâhaza vü kaçd olunduğunda denilmiştir ki ‘alâka yâ müşâbehet veyâ ğayr-ı müşâbehetdir müşâbehet ile maķşad müsta‘melün fihiñ mevzû‘un lehe müşâbehetidir ki bunuñ mecâzı isti‘âredir. Ğayr-ı müşâbehetiñ mecâzı mecâz-ı mürseldir ya‘nî ‘alâkası müşâbehet olan mecâza isti‘âre ve müşâbehetiñ ğayrı olan mecâza mecâz-ı mürsel denilmiştir.

Ma‘nâ-yı haķîķiniñ ‘aķlda ve nefsi‘l-emrde müsemmâ-yı mecâziden şihhat-i nefyi ol lafzıñ mecâz olduğuna ve ‘adem-i şihhat-i nefyi haķîķat olduğuna ‘alâmetdir.

[10] Kinâye⁽²⁾ – Vaz‘ olunduğı şey’iñ lâzımında müsta‘mel olan lafzdır.

Kinâyede ma‘nâ-yı haķîķiniñ irâdesine mâni‘ qarîne bulunmaz binâ‘en ‘aleyh mecâz ile kinâye beyninde fark zâhirdir. Kinâyede muşahhaķ isti‘mâl fi‘l-cümle ‘alâka-yı lüzûmdur.

Bu beyândan anlaşıldığı üzere kinâye ma‘nâ-yı haķîķiyyi irâdeye münâfi degildir ya‘nî kinâye kinâye olduğu haşsiyyetinden ma‘nâ-yı haķîķisinde isti‘mâl edilebilir lâkin mecâz böyle degildir meşelâ (*Re‘eytü eseden yermî*)de esed lafzının ma‘nâ-yı haķîķisini irâde etmek câ‘iz degildir zîrâ (*yermî*) qarîne-yi mâni‘adır.

&Tenbîh&

Buraya kadar yazılan şeylerden haķîķatiñ, mecâziñ, kinâyeniñ ne demek olduğu anlaşılmışdır bundan soñra teşbîh, isti‘âre, mecâz-ı mürsel, haķîķat-i ‘aķliyye, mecâz-ı ‘aķlî ve kinâyeniñ ba‘z-ı mesâ‘ili tafşîl ü îzâh olunacaķdır (İntehâ)

&Mecâz-ı Mürsel&

Bâlâda sebķ etdiği vechile ‘alâkası müşâbehetiñ ğayrı olan mecâza mecâz-ı mürsel denilir Maħmûd-ı Anġakî [11] risâle-yi meşhûresinde müşâbehetiñ ğayrı olan ‘alâķatı şöyle ta‘dâd ediyor:

(1) Maşdariyyetdir ya‘nî mevzû‘un-leh ma‘nâ-yı mecâziye maħall-i şudûr olmaķdır meşelâ yed lafzı ni‘metde müsta‘mel olduğında maşdariyyet ‘alâkası vardır (2) Mazhariyyetdir ya‘nî mevzû‘un-leh ma‘nâ-yı mecâziye maħall-i zuhûr olmaķdır meşelâ yed lafzı kudretde isti‘mâl olduğunda mazhariyyet ‘alâkası vardır (3) Mücâveretdir (4) Cüz’iyyetdir ya‘nî mevzû‘un-leh ma‘nâ-yı mecâziye

(1) ‘Alâka ‘illet-i mücebe degildir ‘illet-i muşahhıķdır ya‘nî ma‘nâ-yı haķîķiden ma‘nâ-yı mecâziye zihniñ intikâlini muşahhıķ olan bir münâsebetdir.

(2) Kinâye lügatte bir şey’i zikr edip başkasını kaçd etmek ma‘nâsınadır (Hâfız Seyyid)

cüz' olmağıdır (5) Külliyyetdir ya'nî ma'nâ-yı haqîkî ma'nâ-yı mecâziye küll olmakdır meşelâ aşâbî' lafzı enâmilde isti'mâl olunduğunda külliyyet 'alâkası vardır (6) Müsebbibiyyetdir ya'nî ma'nâ-yı haqîkî ma'nâ-yı mecâziye müsebbib olmağıdır meşelâ nebât lafzı ğaysda müsta'mel olunduğunda müsebbibiyyet 'alâkası vardır (7) Sebebiyyetdir ya'nî ma'nâ-yı haqîkî ma'nâ-yı mecâziye sebeb olmağıdır (8) Kevn-i sâbıkdır ya'nî mevzû'un-leh ma'nâ-yı mecâziye zamân hüküm i'tibâriyla sâbık olmağıdır (9) Kevn-i lâhıkdır ya'nî ma'nâ-yı haqîkî ma'nâ-yı mecâziye zamân-ı âtîde bi'l-fi'l târî vü lâhık olmağıdır (10) Mağalliyyetdir ya'nî ma'nâ-yı haqîkî ma'nâ-yı mecâziye mağall olmağıdır (11) Hâliyyetdir ya'nî ma'nâ-yı haqîkî ma'nâ-yı mecâzide mevcûd olmağıdır (12) Âliyyetdür ya'nî ma'nâ-yı haqîkî ma'nâ-yı mecâziye âlet olmakdır [12] (13) İtlâkdır ya'nî ma'nâ-yı haqîkî mu'tlak ve müsta'melün-fih mu'kayyed olmağıdır (14) Taqyîddir ya'nî mevzû'un-leh mu'kayyed ve müsta'melün-fih mu'tlak olmağıdır (15) 'Umûmdur ya'nî ma'nâ-yı haqîkî 'âmm ve ma'nâ-yı mecâzî cüz'î olmağıdır meşelâ hayvân denilip de at kaçd olunduğunda 'umûm 'alâkası vardır (16) Huşûşdur ya'nî ma'nâ-yı haqîkî hâşş ve ma'nâ-yı mecâzî 'âmm olmağıdır meşelâ feres lafzı dâbbede isti'mâl olunursa huşûş 'alâkası bulunur.

Şurası bilinsin ki 'âmmîñ hâşş zımnında taħaqquku i'tibâriyla bir ferdi maqşûd olduğı hâlde haqîkat olur meşelâ bir hayvân gördüm denildikde hayvân efrâdından bir ferd zımnında taħkîki i'tibâriyla ma'nâ-yı mevzû'un-lehinde isti'mâl olunmağıla haqîkat olup mecâz olmaz.

(17) Kuvvetdir ya'nî ma'nâ-yı mecâzî mevzû'un-leh ile ittişâfa şâlih olmağıdır (18) Lâzımiyyetdir ya'nî ma'nâ-yı haqîkî ma'nâ-yı mecâziye lâzım olmağıdır (19) Melzûmiyyetdir ya'nî ma'nâ-yı haqîkî ma'nâ-yı mecâziye melzûm olmağıdır (20) 'İliyyetdir ya'nî ma'nâ-yı haqîkî ma'nâ-yı mecâziye 'illet ü mü'essir olmağıdır (21) Ma'lûliyyetdir ya'nî ma'nâ-yı haqîkî ma'nâ-yı mecâziye ma'lûl olmağıdır (22) Ta'alluğdur ya'nî ma'nâ-yı haq[i]kî ma'nâ-yı mecâziye müte'allıq veyâ bi'l-'akis olmağıdır meşelâ [13] darb ile dârib kaçd olunursa ta'alluğ 'alâkası vardır. Kezâlik dârib ile darb kaçd olunursa ta'alluğ 'alâkası bulunur (23) Şartıyyetdir ya'nî mevzû'un leh ma'nâ-yı mecâziye şart olmağıdır meşelâ imân lafzı namâzda isti'mâl olunduğunda şartıyyet 'alâkası vardır (24) Meşrûtiyyetdir ya'nî mevzû'un-leh ma'nâ-yı mecâziye meşrû olmağıdır. (25) Dâlliyyetdir ya'nî ma'nâ-yı haqîkî dâll olmağıdır. (26) Medlûliyyetdir ya'nî ma'nâ-yı haqîkî medlûl olmağıdır meşelâ elfâz zıkr olunup me'ânî irâde edilirse dâlliyyet 'alâkası vardır. Me'ânî zıkr olunup elfâz kaçd olunursa medlûliyyet 'alâkası bulunur.

&Tenbih&

Ta'alluğ 'alâkasını iki şüret gösterdigimize nazaran 'alâkât yigirmi yedi ve müşâbeheth 'alâkası ile beraber yigirmi sekiz olur.

Tedâhül tarîkıyla bu yigirmi sekiz ‘alâka tokuza tenzîl edilerek (1) Müşâbehet (2) Kevn (3) Evvel (4) Hülûl(5) Cüz’iyyet (6) Külliyyet(7) Sebebiyyet (8) Şartıyyet (9) İsti‘dâd denilmiştir.*^{(1)*}

[14] Mübtedilere lâyıķ olan Maħmūd-ı Anġākīniñ zıkr etdiği tafşıl ve müntehîlere lâyıķ olan tedâhüldür.

Zıkr olunan envā‘-ı ‘alâkadan ba‘zan birkaç dānesi i‘tibārāt-ı mütefāvite ile bir maħalde ictimā‘ eder. Müşâbehet ‘alâkası‘alâkāt-ı sâ‘ireden birisiyle ictimā‘ ederse ol lafz min-vechin mecāz-ı mürsel ve min-vechin isti‘āredir.

Bir ‘alâkanın mu‘teber olmasııçün nev‘iniñ ehl-i lisāndan işidilmiş olması şartdur lâkin eşhāş u müfredātının işidilmesi şart degildir⁽¹⁾(İntehā)

&İsti‘āre-yi Muşarraħa, İsti‘āre-yi Mekniyye&

İsti‘āre lafza itlāk olunur meşelā (*Re‘eytü eseden yermi*)de esed lafzı isti‘āredür çok kerre de fi‘l mütekellime ya‘nî müşebbehün-bihiñ ismini müşebbehde isti‘māle itlāk edilir bu ĥâlde kendüsinden iştikāk şaħiħ olmağıla mütekellime müste‘ir ve lafz-ı müşebbehün-bihe müste‘ār ve ma‘nā-yı müşebbehün-bihe müste‘ārun-minh ve ma‘nā-yı müşebbehe müste‘ārun-leh denilir.⁽⁵⁾

Maħmūd-ı Anġākīniñ beyānı vechile selef ‘indinde isti‘āre yā muşarraħa veyā mekniyye olur.

[15] İsti‘āre-yi muşarraħa –Müşebbehde müsta‘mel ü mezkūr olan lafz müşebbehün-bihden ‘ibāretidir (*Re‘eytü eseden fı yedihi seyf*)[*Elinde kılıç olan bir arslan gördüm.*] kavlinde esed lafzı gibi. İsti‘āre-yi mekniyye müşebbehde müsta‘mel ve ġayr-ı mezkūr olan lafz müşebbehün-bihden ‘ibāretidir (*Azfārü’l-meniyyete nişebbet*⁽⁵¹⁾ *biħayvāni*)[*Hayvan pençesi gibi*] kavlinde ġayr-ı mezkūr olan seba‘ lafzı gibi ki meniyye seba‘a[*yiğit olan*] teşbîh olundu ve cinsinden olması iddi‘ā idildi ba‘dehū seba‘ lafzı meniyyede kullanıldı ve zıkrden terk edilerek lâzım u mülāyimi olan azfārî irād ile künyesi üzerine delālet olundu.

*^{(1)*}Ve‘l-Mevlā Ĥüsrev a‘tebirü’t-tedāhüle fı-şemāniyyeti ve İbnü’l-Ĥācib fı-ħamseti ve şāhibü’t-Tenkîh fı-tis‘ati. [*Mevlā Ĥüsrev bunu yaptığında sekiz, İbnü’l-Ĥācib beş ve Tenkîh sahibi ise dokuz olduğunu söylemiştir.*]

⁽¹⁾ Meşelen yecib en yüsbet inne‘l-‘Arab yaţlıķun ismi‘l-sebeb ‘ale‘l-müsebbeb ve lâ yecib en yesma‘ itlāke‘l-ġayış ‘ale‘n-nebāt(Muţavvel)[*Mesela Arapların yapılan işin müsebbibini ispat etmesi gerekir. İlāhî isimler nebata isim olarak verilmez. Herşeye kendi türünden isim kullanılır.*]

⁽⁵⁾ Li enne‘l-lafz bimenzileti libās taleb ‘āriyyetü mine‘l-müşebbehün-bihi li-ecli‘l-müşebbehi (Muţavvel)[*Lafiz nesnenin elbisesidir. Nesnelere kendilerine uygun isim verilmelidir.*]

⁽⁵¹⁾Nisbet fı‘li dördüncü bābdan olup ta‘alluķāt ma‘nāsınadır meniyyeden maķşad mevtdir azfār zānıñ zammı ve fāniñ sükūnuyla züfrüñ cem‘idir azfār lafzı seba‘iñ metrük olduğuna delālet eden qarīnedir nefis mecāza delālet eden qarīne (azfārü‘l-meniyyet .....) kavliniñ mevtiñ ĥayvāna ta‘alluķunu beyān maķāmında olmasıdır. Ĥāşılı iki qarīnedir ki birisi nefis-i mecāz ü isti‘āreye qarīne olup diğeri lafz-ı müste‘ārıñ metrükiyyet ü mekniyyetine qarīnedir işbu ikinci qarīneye qarīne-yi mekniyye denilir (nişbet) ise terşîħdir (Ĥāfız Seyyid)

Azfar lafzı mecâz degildir selef 'indeinde mecâz olan azfârı meniyyeye işbâtdır bu işbâta isti'âre-yi taḥyîliyye denilir. İsti'âre denilmesi şunuñ içindir ki (işbât) mâ hüve lehi olan seba'dan mâ hüve lehi olmayan meniyyeye isti'âre olunmuşdur.[16] Taḥyîliyye denilmesi şunuñ içindir ki (işbât) meniyye ile seba'ın ittiḥâdını taḥayyüle sebeb olmuşdur. İşte selef 'indeinde ezfâr lafzı haḳîkat-ı lügaviyye olup meniyyeye işbât mecâz-ı 'aḳlıdır.

&İḥtâr&

Hâfız Seyyid merḥûm (*Azfaru'l-meniyyete.....*) kavlindeki isti'âre-yi mekniyyeyi bervech-i âti taḳrîr ediyor:

Meniyye neffâ' ile zarrâr beynini tefrîḳ etmeyip ihlâk etmede seba'a teşbîh olundu ve cinsinden olması iddi'â edildi ba'dehû seba' lafzı meniyyede isti'mâl olunarak zıkrden terk edilmiş ve mülâyimi olan azfârı meniyyeye işbât ile işbu isti'âreye remz olunmuşdur ki mermûz isti'âre-yi mekniyyeve işbât isti'âre-yi taḥyîliyyedir.

Müşârün-ileyh (*Re'eytü eseden....*)[*Arslan gördüm.*]kavlindeki isti'âre-yi muşarraḫayı da bervech-i âti taḳrîr ediyor:

Reci-i şecâ' şecâ'atde esede teşbîh olundu ve cinsinden olması iddi'â⁽¹⁾ edildi ba'dehüesed lafzı recül-i şücâ'da [17] kullanılarak isti'âre-yi muşarraḫa meydâna geldi (İntehâ)

&İsti'âre-yi Müfrede. İsti'âre-yi Mürekkebe&

Maḥmûd-ı Anḫâkî diyor ki isti'âre-yi muşarraḫa yâ müfrede veyâ mürekkebe olur isti'âre-yi müfrede müşebbeh müfredde müsta'mel ve mezkûr olan lafz müşebbehün-bihden 'ibâretdir ki müşebbehün-bih daḫı müfrededir. İsti'âre-yi mürekkebe müşebbeh mürekkebe müsta'mel ve mezkûr olan lafz müşebbehün-bihden 'ibâretdir ki müşebbehün-bih daḫı mürekkebedir işbu kısma isti'âre-yi temşîliyye denilir. Mürekkebeden maḳşad umûr-ı müte'addideden müntezi' olan hey'etdir binâ'en-'aleyh isti'âre-yi temşîliyye hey'et-i müntezi'aya dâll olan 'ibâredir ki müşebbeh olan hey'et-i müntezi'ada isti'mâl olunur.⁽¹⁾

⁽¹⁾İnne iddi'â duḫûle'l-müşebbeh fî-cinsi'l-müşebbehün-bihi mebnî 'alâ ennehu ce'ale efrâdü'l-esed biḫarîḳı't-te'vîl kısmeyn eḫadühümâ el-müte'arif ve hüvellezî lehü gâyete'l-cür'ate ve nihâyetü'l-kuvvete fî-mişli tilke'l-cüssete'l-maḫşüşate ve's-şânî gayrû'l-müte'arif ve hüvellezî lehü tilke'l-cür'ate lâkin lâ fî-tilke'l-cüsseti'l-maḫşüşate ve'l-heykel el-maḫşüş ve lafz el-esed innemâ hüve mevzû'a li't-te'arufi feisti'mâlehu fî-gayre't-te'aruf isti'mâl fî-gayri mâ-vuzî'a-lehu (Muḫtaşarû'l-Me'ânî) [*Arslan lafzı insanla benzetme yönünden iki türlü kullanılır: biri cesaret diğeri cüsse. Cesareti yüksek olan insan...*]

⁽¹⁾Ve 'inde ba'ze'l-muḫaḳḳıkîn yecûz en yeküne'l-isti'ârete'l-temşîliyyete'l-lafz el-müfrede'l-müsta'mel fî'l-müşebbehe'l-mürekkebe... ilḫ ('Alâḳa) [*Bazılarına göre isti'âre-yi temşîliyye tekil ya da çoğul kullanılabilir.*]

(*İnnî erâke teḳaddeme riclen ve te'aḥḥara uḥrā*)[*Ben seni ayaklarının birini öne diğerini arkaya atarken görüyorum.*] kavlinde Hâfız Seyyid bervech-i âti takrîr-i isti'âre ediyor:

Muḥâtab var. Muḥâtabıñ ricli var. Riclini taḳdîm ü te'hîr var. Bunlarıñ biri birine telâşuk u tekârünü var. Bunlarıñ biri birine telâşuk u teḳârününden hey'et-i vaḥdâniyye aḥz olunup ḥıfz olundu. Müftî var. Fetvâ var, müftüniñ fetvâda tereddüdü var bunlarıñ birbirine telâşuk u teḳârünü var. Bunlarıñ biri birine telâşuk u teḳârününden hey'et-i vaḥdâniyye aḥz olunup [18] bu daḥı ḥıfz olundu. Hey'et-i şâniye iḳdâm u içhâmda hey'et-i ūlâya teşbîh olundu ve cinsinden olması iddi'â edildi ba'dehü hey'et-i ūlâya mevzû' olan elfâz hey'et-i şâniyede isti'mâl edilerek isti'âre-yi temşiliyye meydâna geldi⁽²⁾

Bâlâda añaşıldığı üzere selef 'indeinde mecâz-ı mürekkeb isti'âre-yi temşiliyyeye maḥşûş u maḥşûr ise de mecâz-ı mürekkeb mecâz-ı mürsel daḥı olur.

& İsti'âre-yi Muşarraḥa-yı Aşliyye, İsti'âre-yi Muşarraḥa-yı Tebe'iyye&

Maḥmūd-ı Anṭākîniñ beyânı üzere isti'âre-yi muşarraḥa yâ aşliyye veyâ tebe'iyye olur. Eger lafz-ı müste'âr müştakḳ ve ḥarf olmazsa aşliyye ve eger olursa tebe'iyyedir.

Meşelâ (*Re'eytü eseden yermî*) kavlindeki esed lafzı isti'âre-yi aşliyyedir. A'lâmda müte'addid mezâhib vardır bir mezhebe göre a'lâmda bir şıfat ile te'vîle gidilmeksizin isti'âre-yi aşliyye cârîdir gerek bir şıfat ile müştehir olsun ve gerek olmasın.

Dİger mezhebe göre bir şıfat ile müştehir ü me'lûl olursa cârîdir evvelki mezhebe göre müşebbeh müşebbehün-bihiñ 'aynı olması iddi'â olunmuşdur. İkinci mezhebde ise müşebbeh müşebbehün-bihiñ cinsinden olması iddi'â edilmişdir.

[19] Hâfız Seyyid merḥûm (*Re'eytü'l-yevm ebâ Ḥanîfetü*) [*Bugün Ebâ Hanîfe'yi gördüm.*] kavlinde bervech-i âti takrîr-i isti'âre ediyor: Ebü Ḥanîfe lafzı mütenâhî fi'l-'ilmi'n-nâfi' [*son derece faydalı ilim*] ile te'vîl olunarak kemâl-i 'ilm-i nâfi'de zeyd 'âlim-imüttecir Ebü Ḥanîfeye teşbîh olundu ve cinsinden olması iddi'â edildi ba'dehü Ebü Ḥanîfe lafzı zeyd-i'âlim-i müttecirde isti'mâl olunmağıla isti'âre-yi aşliyye meydâna geldi⁽¹⁾ Gelelim isti'âre-yi tebe'iyeniñ mişâline:

(*Naṭaḳatu'l-ḥâlu*) [*Şimdi konuşuyor.*] kavlinde naṭaḳat fi'li isti'âre-yi tebe'iyyedir. Evvelen maşdar olan naṭaḳa lafzı delâletde isti'mâl olunup ba'dehü aña tebe'an naṭaḳat fi'li de (dellet) [*işaret etmek*] ma'nâsında isti'mâl edilmişdir.

Hâşılı eger müste'âr müştak ise maşdarda isti'âre-yi aşliyye cereyân etdikden sonra lafz müste'ârda isti'âre-yi tebe'iyye cereyân eder. Ve eger ḥarf ise

⁽²⁾ İsti'âre-yi temşiliyyeniñ isti'mâli şâyi' vü münteşir olursa meşel olur.

⁽¹⁾ İşbu takrîr ikinci mezhebe göredir.

ma'nâ-yı harfiñ müte'allıkında isti'âre-yi aşliyye cereyân edip harf – ma'nâ-yı cüz'isinde isti'âre-yi tebe'iyye olur.⁽²⁾ Ma'nâ-yı harfiñ mutlakından maqşad-muṭlaḳât me'âniyyü'l-ḥurûfdur.⁽¹⁾

[20] Hâfız Seyyid merḥûm (*Azzebti imre'etü ff hırretü*) [*Kadın kediyi incitti.*] ḥadîş-i şerîfnde bervech-i âti isti'âre takrîr etmişdir:

Sebebiyye-yi muṭlaḳa mülâbesetde zarfiyye-yi muṭlaḳaya teşbîh olundu ve cinsinden olması iddi'â edildi ba'dehû zarfiyye-yi muṭlaḳa biḥasebi'l-irâde sebebiyye-yi muṭlaḳada isti'mâl olunmağıla isti'âre-yi aşliyye meydâna geldi. İşbu isti'âreye tebe'an zarfiyye-yi muṭlaḳanıñ cüz'iiyyâtına mevzû' olan fılafzi sebebiyye-yi muṭlaḳanıñ cüz'iiyyâtından olan hırreniñ ḥabsi i'tibâriyla ta'zîbe sebebiyyet-i cüz'isinde isti'mâl edilmegile isti'âre-yi tebe'iyye daḥı meydân gelmişdir.

& İsti'âre-yi muṭlaḳa, İsti'âre-yi mücerrede, İsti'âre-yi muraşşaha &

Ferîde nâm risâlede görüldiği vechile isti'âre müste'ârun-minhiñ ve müste'ârun-lehiñ mülâyimine muḳterin olmazsa isti'âre-yi muṭlaḳadır (*Re'eytü eseden yermi*) ḳavlinde olduğı gibi isti'âre müste'ârun-minhiñ mülâyimine muḳterin olursa isti'âre-yi muraşşaha denilir.

İsti'âre müste'ârun-lehiñ mülâyimine muḳterin olursa isti'âre-yi mücerrede denilir.

Ba'zan terşîh ile tecrîd ictimâ' eder.

Terşîh tenâsî-yi teşbîhe mebnî olmağıla iṭlâḳ ile tecrîdden eblağdır. Şurası da şâyân-ı ihtârdır ki isti'âreniñ ḳarînesi [21] terşîh ü tecrîd 'add olunmaz.⁽¹⁾

& İsti'âre-yi vifâḳiyye, İsti'âre-yi 'inâdiyye &

İsti'âre ṭarafeyni ya'nî müste'ârun-minh ve müste'ârun-leh i'tibâriyla iki ḳısmdır. Eger ṭarafeyniñ bir şeyde ictimâ'ları mümkün ise⁽²⁾ vifâḳiyye ve mümkün degil ise 'inâdiyye denilir. İsti'âre-yi tehekkümiyye ve temlîhiyye isti'âre-yi 'inâdiyyedendir.

(1) Leyse'l-maḳşûd mine'l-müte'allıḳ hâhünâ medḥülü'l-ḥarf bele'l-maḳşûd muṭallaḳât me'âniyyü'l-ḥurûf ve mâ bihi et-ta'bîrât 'anhâ ke'l-ibtidâ.... [*Burada amaç söz söylemek değıl, asıl amaç söylenen sözün ve o sözü oluşturan kelimelerin anlamlı olmasıdır.*] (Hâfız Seyyid)

(2) Ya'nî harfleriñ müte'allıḳâtında isti'âre-yi aşliyye olup anlara tebe'an harfler daḥı me'âniyye cüz'iiyyesinde isti'âre-yi tebe'iyye olur.

(1) Ve'tibâr et-terşîh ve't-tecrîd innemâ yekûn ba'de temâm el-işâretü felâ ba'de ḳurbeti'l-musarraḥati tecrîden velâ ḳarîne el-mekniyye terşîhan [*Terşîh ve tecrîd işaretleri tamamladıktan sonra gelir, soyut ve kinayeli sözler terşîh sayılmaz.*]

(2) Meşelâ ihyâ' lafzı hidâyetde isti'mâl olunduğunda ma'nâ-yı ḥaḳîḳî ile ma'nâ-yı mecâzî olan hidâyet Cenâb-ı Hâḳda ictimâ' eder zîrâ Allâh ihyâ' ve hidâyet eyler.

İsti'âre-yi tehekkümiyye ve temlîhiyye – tehekküm ve temlîh vâsıtasıyla teẓâdd ve tenâküz tenâsüb menzilesine tenzîl edilerek ma'nâ-yı haqqîniñ zıddında veyâ naķızında isti'mâl olunan lafzdır.

İsti'âre vech-i şebeh itibârıyla iki kısımdır vech-i şebeh zâhir olur ise isti'âre-yi 'âmîyye denilir ki bunu herkes añlar. Vech-i şebeh hafî olur ise isti'âre-yi hâşşîyye denilir ki bunu havâşş añlar.

&İhtâr&

Uşul-i tercüme vâkıf olanlar ve bir fenne dâ'ir bir çok [22] kitâblara mürâca'atla eşer meydâna getirenler aķvâl-i keşîreyi yazmanñ fâ'idesizliğini bilir. Mü'tâla'a ile meşgûl olanlar dağı taķdîr eder. (İntehâ)

&Teşbihiñ ta'rifî. Teşbihiñ tarafeyni hissî veyâ 'aķlî

olmak vech-i şebehden maķşad, vech-i şebehiñ aķsâmı&

Teşbîh – Bir emriñ diğer emre bir ma'nâda müşâreketine delâletden 'ibâret olup bu maķâmda maķşud isti'âre ve tecrid tarîķıyla olmayarak bir emriñ diğer emre bir ma'nâda müşâreketine delâletden 'ibâretdir.

Evvelki emrden maķşad müşebbehdir. İkinci emrden maķşad müşebbehün-bihdir ma'nâdan maķşad vech-i şebehdir meşelâ (*Zeyd ke'l-esedi fi'l-şecâ'ati*)[*O yiğitlikte arslan gibidir.*] denildikde zeyd müşebbeh ve esed müşebbehün-bihve kâf edât-ı teşbîh ve şecâ'at vech-i şebehdir.

Şu da bilinsin ki Muṭavvel şâhibiniñ beyânı vechile teşbîh iştilâhda çok kerre müşâreket-i mezkûreye dâll olan kelâma itlâķ olunur.

Teşbihiñ tarafları ya'nî müşebbeh ve müşebbehün-bih yâ hissî veyâ 'aķlî olur meşelâ yanaķ ḥumretde güle teşbîh olunduğunda müşebbeh müşebbehün-bih hissîdirler. 'İlm ḥayât gibidir denildikde 'ilm ile ḥayât 'aķlîdirler. [23] ba'zan teşbihiñ taraflarından biri hissî ve diğerî 'aķlî olur. Maḥsûsî ma'ķûle teşbîh câ'iz degil ise de mübâlağa tarîķıyla ma'ķûl maḥsûs menzilesine tenzîl edilmegile câ'izdir yukarıda geçdigi üzre vech-i şebeh müşebbehün-bih ile müşebbehîñ iştirâķ etdikleri şeydir ya'nî müşebbeh ile müşebbehün-bihiñ kendisinde iştirâķleri kaşd olunan ma'nâdır meşelâ zeyd ile esed ḥayvâniyyetde, vücûdda, eklde, şurbdâ müşterekler ise de bunlardan birisi vech-i şebeh degildir. Vech-i şebeh şecâ'atdır. İşbu iştirâķ yâ taḥķîķî veyâ taḥyîlî olur taḥyîlîden maķşad müşebbeh ile müşebbehün-bihiñ iştirâķ etdikleri şey müşebbeh ile müşebbehün-bihde veyâ yalnız birisinde taḥyîl ve te'vîl tarîķıyla bulunmaķdır.

Vech-i şebeh ba'zan vâḥid ve ba'zan müte'addid ve ba'zan vâḥid ḥükmünde mürekkeḥ olur vech-i şebeh mürekkeḥ oldığında tarafları yâ müfred veyâ mürekkeḥ veyâ bir tarafı müfred ve diğer tarafı mürekkeḥ olur bu maķâmda

mürekkebden maqşad hey'et-i intizâ'ıyyedir ya'nî umûr-ı muhtelifeden muntazî olan hey'etdir.

&İhtâr&

Ba'zan iki zıddın tezâdda iştirâklarine binâ'en nefsi tezâddan vech-i şebeh intizâ' olunarak temlîh veyâ tehekküm vâsıtasıyla tezâdd tenâsüb menzilesine tenzîl kılınır nitekim mizâh ve lafîfe veyâ istihzâ [24] maqâmında korkak bir âdem hakkında arslan gibidir ve bahîl kimse hakkında hâtem gibidir denilir.

Telmîh, temlîh, tehekküm, tefe''ül, müşâkele ne demekdür?

Temlîh sâmi'a nazaran melâhat ve zarâfeti olan bir şey söylemekdir. Bir kışşaya veyâ bir meşel-i meşhûra işâret etmeye telmîh denilir. Tehekküm müşebbehiñ hâline nazaran istihzâ vü suhriyye etmektir. Tefe''ül fâl-i hayr 'add etmektir a'mâya başîr denilmesi gibi. Müşâkele bir şey'i mücâviri bulunan şey'in ismiyle zîkr etmektir ezcümle (*Cezâ'ü seyyi'etü mişlihâ*) [*Cezası misli misli gibidir.*] kavli kerîminde bir fenâlığa edilen cezâyâ ve 'uqûbına fenâlık denilmesi müşâkele tarîkıyladır yoksa haqîkatde fenâlığa edilen 'uqûbet fenâlık degildir (İntehâ)

&Teşbîh-i melfûf, teşbîh-i mefrûk, teşbîh-i tesviye, teşbîh-i cem'&

& Teşbîhden ğaraż, hangi taraf müşebbehün-bih kılınur &

Teşbîhiñ evvelki tarafı ya'nî müşebbeh müte'addid olduğunda teşbîh-i tesviye ve ikinci tarafı ya'nî müşebbehün-bih müte'addid olduğunda teşbîh-i cem' denilir.

Ba'zan teşbîhiñ iki tarafı müte'addid olur bu hâlde evvelâ müşebbehler ve sonra müşebbehün-bihler irâd olunursa teşbîh-i melfûf denilir. Her müşebbehün-bih kendi müşebbehleriniñ yanında getirilirse teşbîh-i mefrûk denilir.

[25] Teşbîhden ğaraż çok kerre müşebbehe 'â'iddirğarażın envâ'ı vardır (1) müşebbehiñ imkânını beyândır binâ'en-'aleyh müşebbehiñ vuqû'ı istib'âd olunmalıdır (2) müşebbehiñ hâlini ya'nî sıfatını beyândır (3) müşebbehiñ kuvvet ü za'fda ve ziyâde vü nokşânda mikdâr-ı hâlini beyândır (4) sâmi'in zîhn ü hayâlinde müşebbehiñ hâl ü şânını taqrîr ü taqvîyedir Telhîşü'l-Miftâh şâhibiniñ dedigine göre bu dört nev'de vech-i şebeh müşebbehün-bihde etemm ü aqvâ ve müşebbehün-bih vech-i şebeh ile eşher ü a'rafolmalıdır lâkin şârihiñ beyânına göre evvelki ve ikinci ve üçüncü nev'ler etemmiyyeti iktizâ etmeyip eşheriyyeti iktizâ eder dördüncü nev' ise hem etemmiyyeti hem eşheriyyeti iktizâ eyler (5)müşebbehi sâmi'in zihninde tezyîn ü taşsîn veyâ taqbîhdir.

Teşbîhden ğaraż ba'zan müşebbehün-bihe 'â'iddür bu da iki nev'dür birincisi müşebbehün-bihiñ vech-i şebehde etemm olduğunu îhâmdır teşbîh-i maqlûbda olduğu gibi. İkincisi müşebbehün-bihiñ ehemmiyetini beyândır.

&İhtâr&

Vech-i şebehde etemm ü eşher olan taraf müşebbehün-bih kılnır meşelâ bir âdemi arslana ve hücetini şemse teşbîh ederiz lâkin ba'zan mübâlağa tarîkıyla emr bi'l-aks olur ve müşebbehün-bih kılnın tarafıñ etemmiyyeti ihâm edilir bu ise iddi'â'î bir etemmiyyetdir işte buña teşbîh-i maqlüb denilir.

[26] Hâşılı yâ haqîkaten veyâ iddi'â'en vech-i şebehde etemm ü eşher olan taraf müşebbehün-bih kılnır. Nâkış olan tarafda müşebbeh kılnıaraç aña ilhâk olunur.

Birisiniñ zâ'id ve diğeriñ nâkış olması maqşud olmayarak iki şey'in bir emrde cem'i kaçd edilirse ehadü'l-mütesâviyeti terciğden ihtirâzen teşbîh terk olunarak teşâbih ve tesâvî yoluna gidilir (İntehâ)

&Teşbîh-i mücmel, teşbîh-i mufaşşal, teşbîh-i qarîb-i mübtezel, teşbîh-i

ba'îd-i ğarîb, teşbîh-i maqbûl, teşbîh-i merdûd&

Vech-i şebeh i'tibârıyla teşbîh iki nev'dir. Eger vech-i şebeh mezkûr degil ise teşbîh-i mücmel denilir. Vech-i şebeh mezkûr ise teşbîh-i mufaşşal denilir.

Vech-i şebeh herkes fehm edecek şüretde zâhir olduğı gibi havâşş añlayacağ şüretde hafî de olur.

Ba'zan müşebbehiñ ve müşebbehün-bihiñ vech-i şebehi iş'âr eden vaşfi zıkr olunmaz. Ba'zan müşebbehün-bihiñ ve ba'zan müşebbehiñ ve ba'zan müşebbeh ile müşebbehün-bihiñ vech-i şebehi iş'â[r] eden vaşfi zıkr olunur.

Vech-i şebeh i'tibârıyla teşbîh iki nev'dir vech-i şebeh tedkîk-i nazara muhtâc olmaqsızın zâhir oluverirse teşbîh-i qarîb-i mübtezel ve hilâfî tağdirinde teşbîh-i ba'îd-i ğarîb denilir.

[27]Edât i'tibârıyla teşbîh iki nev'dir eger edât-ı teşbîh mağzûf ise teşbîh-i mü'ekkeddenilir ve eger mağzûf olmayup mezkûr ise teşbîh-i mürsel denilir.

Ġarağ i'tibârıyla teşbîh iki nev'dir ğarağı müfid olana teşbîh-i maqbûl ve müfid olmayana teşbîh-i merdûd⁽⁵⁾denilir.

&İhtâr&

Edât-ı teşbîh ve vech-i şebeh hağf olunarak meşelâ (*Zeydün esedün*)[*O, arslan gibidir.*] denilirse mübâlağayı müfid olur yalnız vech-i şebeh veyâ edât-ı

⁽⁵⁾Ve't-tesmiyetü bi'l-maqbûl ve'l-merdûd bi'n-nazar ilâvechi's-şebeh fağat mücerred iştilâh ve illâ feküllemâ ittifağâ şart minşuru't-teşbîh biştibâre'l-vech ev el-ğaraf merdûd. [*Kabul edilse de edilmese de benzetme yönü tek bir kaynaktır.*]

teşbîh hâzif olunursa yine mübâlağayı müfîd ise de evvelki şüretde mübâlağa çoktur.

Teşbîh-i belîğden maqşûd⁽²⁾ müşebbehün-bih müşebbeh üzerine haml olunmaktan 'ibâretdir⁽³⁾ (İntehâ)

&Hâkîkat-i 'aqliyye&

Hâkîkat-i 'aqliyye – fi'li yâhud ma'nâ-yı fi'li bir şey'e isnâd etmektir ki o fi'l veyâ ma'nâ-yı fi'l 'inde'l-mütekellim zâhirde o şey içindir.

[28] 'İnde'l-mütekellim denilmegile vâkı'a gayr-ı mu'tâbık olduğu hâlde i'tikâd-ı mütekellime mu'tâbık olan ta'rîfde dâhil olmuştur. Zâhirde kaydı ikinci mertebede ta'mîmdir ki mütekellim 'inde olan şey gerek i'tikâdında olsun ve gerek zâhir-i hâlde olsun demektir bu hâlde mütekellimiñ i'tikâdına gayr-ı mu'tâbık olan ta'rîfe girmiştir.⁽⁷⁾

İşbu ta'rîf Telhîşü-l Miftâhdan ahz olunmuştur. Ta'rîf-i mezkûrdan anlaşıldığı üzere hâkîkat-ı 'aqliyye dört kısımdır. (1) Vâkı' ve i'tikâda mu'tâbık olmağıdır mü'miniñ (*Enbetellâhu'l-baql*) [*Allah bakliyât verdi.*] kavlinde olduğu gibi (2) Yalnız i'tikâda mu'tâbık olmağıdır câhiliñ (*Enbete er-rabî'î'l-baql*) [*İlkbahar bakliyât verdi.*] kavlinde olduğu gibi (3) yalnız vâkı'a mu'tâbık olmağıdır mu'teziliniñ (*Halâkallâh el-ef'âle küllehâ*) [*Her işi Allah yapar.*] kavlinde olduğu gibi. Bu hâlde mu'teziliden bu kelâmı işiden kimse mu'teziliniñ hâline vâkıf olmamak iktizâ eder (4) Vâkı' ve i'tikâda mu'tâbık olmamağıdır zeydiñ gelmedigini bilen mütekellimiñ (*Câ'e zeyd*) [*Bir adam geldi.*] kavlinde olduğu gibi. Bu hâlde muhâtab [29] zeydiñ gelmedigini bilmemelidir.⁽¹⁾

- İhtâr -

Telhîş şerhinde deniliyor ki muşannifiñ 'inde ba'z-ı isnâd ne hâkîkat-i 'aqliyye ve ne mecâz-ı 'aqlîdir (*El-hayvânü cism*) [*canlı bedeni, vücüt*] de olduğu gibi.

Muşannif hâkîkat-i 'aqliyye ve mecâz-ı 'aqlîyi isnâdın şıfatı kılıp kelâmın şıfatı kılmamıştır zîrâ kelâmın bunlar ile ittîşâfi isnâd i'tibâryıdır. (İntehâ)

&Mecâz-ı 'aqlî&

⁽²⁾El-maqşûd mine'l-teşbîh el-belîğ en yaħmile el-müşebbehün-bihi 'ale'l-müşebbeh. [*Belîğ olan benzetme benzeyenin, benzetilenin tüm sıfatlarını taşıdığı benzetmedir.*]

⁽³⁾Müşebbehün-bihiñ müşebbehe izâfeti dahı teşbîh-i belîğ kabîlindedir.

⁽⁷⁾Burası ilk nazarda anlaşılamayacağından diğkâtle mü'tâlâ'a iktizâ ider.

⁽¹⁾İz lev 'aleme'l-muhâtab eyzân lemâ te'ayyene kevehu hâkîkate licevâz en yeküne'l-mütekellim kad ce'ale 'ilme's-sâmi'a biennehu lem yecî' qarînetü 'alâ innehu lem yerid zâhira.... (Muhtaşarü'l-Me'ânî) [*Konuşmacı sözlerinde öyle ifâdeler ve deliller kullandı ki muhatab onun söylemek istediğini tam anlamıyla anladı.*]

Mecâz-ı 'aqlî fi'li yâhud ma'nâ-yı fi'li mâ-hüve-lehi olmayan mülâbisine naşb-ı qarîne ile isnâd etmektedir.

Fi'li yâhud ma'nâ-yı fi'li mâ-hüve-lehi olmayan mülâbesete isnâd etmek için 'alâka bulunacaktır meşelâ (*Razâ er-recül 'aysetehu*) [*Adam hayatından memnun.*] denildikde isnâd - haqîkatdür lâkin (*Raziyyetü'l-'aysetü*) [*Hayatımdan memnunum.*]denilirse mecâziyyedir zîrâ 'ayşe râziyye [*hayattan memnun*] olmayıp marziyyedür işte fâ'il ile mef'ül beyninde fi'le mülâbesetde müşâbehet vardır.

[30] Kezâlik (*Şâm er-recül fi'n-nehâr*) [*Adam gündüz oruç tuttu.*] denildikde isnâd - haqîkatdır lâkin (Şâme nehâre) [*Sabah oruç tuttu.*] denilirse mecâzîdir zîrâ recül nehârda şâ'im olur yoksa nehâr şâ'im olmaz.

Gerek mecâz-ı 'aqlî ve gerek haqîkat-i 'aqliyye bervech-i mezkûr isnâdda cereyân edip tarafları yâ haqîkat veyâ mecâz veyâhud birisi mecâz ve diğeri haqîkat olur.

Qarîne bulunmadığında isnâdın haqîkat-ı 'aqliyye olması cihetine gidilir. Qarîne bulunursa mecâz-ı 'aqlî olduğu anlaşılır binâ'en-'aleyh mecâz-ı 'aqlîde qarîne-yi mâni'a bulunacaktır.

Qarîne yâ lafziyye veyâ ma'neviyye olur 'aqlen veyâ 'âdeten muhâli istilzâm etmek qarâ'in-i ma'neviyyededir.

&Telvîh, remz, îmâ', işâret&

Kinâye telvîh ve remz ile îmâ' ve işâret kısımlarına taqسیم olunur şöyle ki:

Lâzım ile melzûm arasında vesâ'it çok olursa telvîh denilir. Lâzım ile melzûm arasında vesâ'it az olmağıla berâber lüzûmda hafâ olursa remz denilir. Lâzım ile melzûm arasında vesâ'it az olmağıla berâber lüzûmda hafâ olmazsa îmâ' vü işâret denilir. Maḥmūd-ı Anṭākî diyor ki meknî 'anhu ya'nî ma'nâ-yı kinevî yâ zât veyâ şıfat veyâ zât ile şıfat beyninde nisbetdir.

Telḥîşü'l-Miftâhdan anlaşıldığı üzere bir lafzı ḥazf [31] veyâ ziyâde etmek sebebiyle i'râbı teğayyür eden kelimeye mecâz denilmiştir meşelâ (*Ve câ'e Rabbüke*) [*Allah geldi.*] kavlı-i celîli (*Ve câ'e emrü Rabbüke*) [*Allah'ın emri geldi.*] demek olmağıla (*Rabbüke*)niñ i'râbı teğayyür etmiştir.

Kezâlik (*Leyse kemislihi şey'*) [*Onun benzeri birşey yok.*] kavlı-i celîli (*Leyse mislihi şey'*) [*Kendi gibi birşey yok.*] demek olduğundan (*mislihi*) [*onun gibi*]nuñ i'râbı teğayyür etmiştir.

- Hâtime -

'İlm-i uşûlde deniliyor ki lafz ma'nâda isti'mâli i'tibârıyla yâ haqîkat veyâ mecâzdır haqîkat ile mecâzın her biri de yâ şarîh veyâ kinâyedir. Mecâz haqîkate

halefdir ya'nî mecâz fer' ve haqîkat aşlıdır. Mecâzîñ haqîkate ne cihette halef olduğu muhtelifün-fih olup İmâm-ı A'zama göre Haq tekellümde ve imâme'ne göre Haq hükümde halefdir. Bir kelâmîñ i'mâli mümkün olmazsa ihmâl olunur ya'nî bir kelâmîñ haqîkî veyâ mecâzî bir ma'nâya hamli mümkün olmazsa ma'nâsız birağılır. Aşlı olan haqîkatdır binâ'en-'aleyh aşlı terk olunarak mecâza gidilmesinde bir sebep olmak iktizâ eder. Devâ'î-yi mecâz yâ lafzî veyâ ma'nevîdir devâ'î-yi lafziyyeden birisi zarûret-i vezndir ba'zan haqîkat olan bir lafzın isti'mâli vezne muvâfiq düşmez. Devâ'î-yi lafziyyeden birisi dağı lafz-ı mecâzîñ lafz-ı haqîkate nisbetle zevke hoş gelmesidir maqbere maqâmında kullanılan haşîre gibi. Devâ'î-yi ma'nevîyyeden başlıcaları lafz-ı haqîkate nisbetle [32] lafz-ı mecâzîñ ma'nâsıñ ta'zîme, taşhîre, terğibe, terhîbe, tenfire daha ziyâde delâleti olmasıdır. Ziyâde-yi beyân dağı devâ'î-yi ma'nevîyyededir. Mecâzlarda ziyâde-yi beyân bulunur zîrâ haqîkat-i hüccete muqârin olmayan da'vâ kabîlinden olup mecâz ise hüccete muqârin olan da'vâ gibidir.⁽¹⁾ Meşelâ (*Re'eytü eseden yermî*) kavli recülüñ şecâ'atine delâletde (*Re'eytü şecâ'a*) [*Yığıdi gördüm.*] kavlinden ebyendir zîrâ mecâzda melzûmı zıkr lâzımıñ vücûdi üzerine beyyinedir. Mecâzdan mecâz câ'izdir. Mecâz hem müşterek üzerine hem de naql ü hafz üzerine muraccahdır naql ile hafz i'tibârda mütesâvîdirler. Naql iştirâkden hayırlıdır.

Lafz-ı vâhid ile irâde-yi vâhidde ma'nâ-yı haqîkî ile ma'nâ-yı mecâzî ictimâ' edemez. Kezâlik iki ma'nâ-yı mecâzî dağı ictimâ' edemez. İki ma'nâyı ıtlâk-ı vâhidde cem' etmeniñ şarihi 'umûm-ı mecâzdır 'umûm-ı mecâzdan maşad lafzdan her iki ma'nâya şâmil olacak bir ma'nâ-yı 'umûmî kaşd etmektedir. 'Alâka vü münâsebet gözedilmeyerek mevzû'un-lehiniñ gayrısında müsta'mel olan lafza mürtecel denilir ki mürtecel ma'nâ-yı şânide haqîkatdır.^{*(2)*}

⁽¹⁾Eşbağel-büleğâ 'alâ enne'l-mecâzu ve'l-kinâyetü eblağ mine'l-haqîkati ve't-taşrihu lienne'l-intikâl fihimâ mine'l-melzûm ile'l-lâzım fehüve keda'vâ eş-şey' beyyine ve enne'l-isti'âretü eblağ mine't-teşbih liennehâ nev' mine'l-mecâz [*Belîğ kişiler, sözün mecâzlı ve kinâyeli kullanılmasının gerçek anlamıyla açık bir şekilde kullanılmasından daha belîğ olduğu konusunda hemfikirlerd; ayrıca istiâre de sözü belîğ kılar çünkü istiâre de mecâzın bir türüdür ve teşbihten daha belîğdir.*] (Telhîşü'l-Miftâh)

^{*(2)*}Feyeküne'l-mürtecel haqîkatı fi'l-ma'nâ eş-şânî li'l-vaza' el-ceyd [*İyi konuşanların, kelimeleri ikinci anlamlarıyla da kullanmaları iyi bir durumdur.*] (Menâfi'ü'l-Dağâyık)

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa, Belâgat-ı Osmâniyye, (Hzl., Turgut Karabey-Mehmet Atalay), Akçağ, Ankara 2000.

Ahmed Hamdî, Belâgat-ı Lisân-ı ‘Osmânî (İnceleme-Metin-Dizin), (Hzl., Atabey Kılıç), Laçın, Kayseri 2007.

İbradılı Mehmed Şükrî, İlm-i Belâgat, Ârif Efendi Matbaası, İstanbul H. 1318.

İsmail E. Erünsal, “Mehmed Şükrü”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 28, Ankara 2003.

Tâhir-ül Mevlvî, Edebiyat Lugatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1999.

Diyarbakırlı Sâ’îd Paşa, Mîzânü’l-Edeb (Hzl., Saliha Aydoğan), Kitabevi, İstanbul 2009.